

GÜL BİLBİL DESTANI

Yrd. Doç. Dr. Nerin KÖSE

"Gül Bülbül Hikâyesi", Türk dünyasının hemen her tarafında rastlanılan anlatılarımızdan birisidir. Uygurlar'da "Kızıl Gülüm", Çağatay sahasında Nevruz Şah, Anadolu'da "Nevruz Bey" adıyla yaygın olan bu hikâye Türkmenistan sahasında "Gül Bilbil Destanı" diye bilinmektedir. Türkmen Şairi Şabende-(1)'nin hikâyenin sonundaki yedi bentlik şiirinde belirttiği üzere hicri 1214 Biçin (maymun) yılında yani miladi: 1817 de tasnif edilmiş olan bu hikâye, söz konusu musannifle birlikte üç kişinin birer hikâyelerinin bulunduğu, Türkmenistan-Aşkabat'ta 1982 yılında basılan kitabın(2) 161-253 sayfaları arasındadır.

Gül Bilbil, klâsik halk hikâyelerimizin şekil özelliğini göstermekte olup, nazım-nesir karışıktır. Anlatıda ağırlık teşkil eden nesir kısımlarından türkülere geçişte "imdi bu sözü Bilbil'den (veya Gül'den) eşidin (2, s; 164, 217); "bu söz bu yerde galsın" (2, s; 174) veya nazma geçildiğini açıkça belli eden ".... de goluna dutarını (veya sazını) alıp bir beş keleme söz diydi (2, s; 189, 195, 251, 249, 248 vb.b...) şeklinde formeller görülmektedir.

Nazım kısımlarına gelince: Anlatıda ki türküler hem sayı, hem de şekil olarak oldukça değişik bir özellik göstermektedir. Nitekim 54 tane türkünün 1 tanesi beyit tarzında; 13'ü 5'er, 40'ı da 4'er mısralı bentler halindedir. 4'er mısralı olan türkülerin 1'i altı; 4'ü beş; 1'i dört, 2'si 11; geri kalan 32 tanesi de 7'şer tane bent ihtiva etmektedir.

Söz konusu türküler, bazen iki kişinin karşılıklı olarak söyleşmelerini ifade eder. Bu gruptaki 9 türkünün hepsi de 14 dörtlükten meydana gelmiştir.

Hikâye kahramanlarından sadece birinin duygu ve düşüncelerini aktiren 45 türkünün 13'ü 5'er mısralı, geri kalan 32 tanesi de 4'er mısralı bentler halindedir.

Kahramanları Gül ve Bilbil'in aşklarını anlatan bu hikâyeyi şöyle özetleyebiliriz: Turan ülkesinin padişahı Nasır, malını, tahtını bırakacak bir oğuldan yoksundur. Bir gün rüyasında "bir bağda kırmızı bir gülün açıldığını; üstünde güzel sesli, güzel yüzlü bir bülbülün ötüğünü" görür. Rüya yorumlayan bir ihtiyar, padişaha "eve gidince karısıyla yatarsa bir oğlu olacağını, adını Bilbil koymasını; bu oğlanın yedi yaşına gelince bir peri kızına âşık olacağını" söyler. Nitekim ihtiyarın dediklerini yapan Nasır dokuz ay sonra bir erkek evlada kavuşur. Kırk gün kırk gece toy yapan padişah, oğlunun adını Bilbil koyar. Rüyasını yorumlayan dervişe de kırk tane at hediye eder.

Yedi yaşına gelen şehzade, babasının kendisi ile yaşıt kölesi Zelili ve vezir oğlu Sala, Molla Galandar adlı hocaya verilirler. Bir cuma günü Molla Galandar kendilerini azat edince Bilbil, arkadaşlarını çeşitli meyvelerin, çiçeklerin olduğu bağlarına davet eder. Bağda dolaştıkları sırada Bilbil'i kaybederler. Daha sonra onu bulduklarında havuzbaşında oturduğunu görürler. O ana kadar yeşil asalı bir ihtiyar (pir), ona "âsâsını tutmasını" söyler ve bir anda kendilerini Dilârâm Bağ'ında bulurlar. Oradaki imarete giren Bilbil, duvarında bir peri kıızı sureti görür ve hemen âşık olur. İhtiyar Bilbil'e "bu kızın İran Vilâyetinin padişahı Şaalican'ın en küçük kıızı olduğunu; bu resmi yaptıran İstanbul padişahının da bu

kıza âşık olduğunu” söyler. Yine âsâya tutunarak geriye dönerler.

Tekrar okula başlarsa da, hocası Galandar, ondaki değişikliği farketmiş; “bir peri kızına âşık olduğunu” babasına söylemiştir. Buna karşı çıkan Nasır, yine de Gül’ün bulunması için atlılar salar herbir tarafa. O yörede bütün tarih kitaplarını okumuş birisi saraya gelerek padişaha “Gül’ün İran vilâyetinde, buradan 500 yıllık uzaklıktaki Şehr-i Sinafam’da oturduğunu” söyler.

Her ne pahasına olursa olsun Gül’ü bulmaya yemin eden Bilbil, Zelili, Sala, Molla Galandar’ı alarak yola çıkar. Yedi yıl yürüdüktan sonra İstanbul’a gelirler. Orada “İstanbul padişahının da Gül’e âşık olduğunu; ancak Şaalican’ın, üç şehrinde de ele geçirmeyi başarana kızını vereceğini” duyan Bilbil, İstanbul’u alır. Orada kaldığı üç ay boyunca her gün Dilâram Bağ’ına, Gül’ün resmine bakmaya giderse de, bu ona yetmez, İstanbul’u, şahın kızı Aycemal ile evlendirdiği Molla Galandar’a bırakır ve yollara düşer.

Bir müddet sonra Nil Denizi’ne gelirler. Su yüzünde kırk gün salla gittikten sonra Kuvhı Salar Dağı’na gelirler. Bu dağın her tarafı altından olup, padişahı Güncabi adlı bir kız olan şehir-i Talusı’nın sınırları içindedir. Güncabi, Bilbil’in neden buraya geldiğini öğrenince “bu dağdaki mağaralardan biri olan Kelezov’ın ağzındaki kara ejderhayı öldürürse, Gül’ü bulmasına yardım edeceğini” söyler. Sala Bey bu işi başarır ve Güncabi ile evlenir.

Yola devam eden Zelili ile Bilbil, bir menzile gelirler. Orada birbirleriyle dövüşen iki ejderhadan kara renkli olanını öldürünce, ak ejderha onları evine davet eder. Ejderha Zavkumar’ın yerinde Aysülûv adlı bir peri kızı görürler. Zelili ona âşık olur ve beraberine alarak Bilbil ile tekrar yola çıkarlar. Giderek Şabaz Hanı Adil’in ülkesine ulaşırlar. Padişah buraya geliş sebebinin öğrendiği Bilbil’e “Gül’ün, İran perilerinin padişahı olan Şaalican’ın kızı olduğunu, şimdiye kadar hiçbir yiğidin gerçekleştiremediği-üç

şartını gerçekleştirebilirse ona kavuşacağını” ifade eder. Zelili ile Aysülûv’ün nikahlandığı gece Bilbil’in düşünde yeşil asalı, kendisinin Hz. Ali olduğunu söyleyen bir onu, Gül’ün gezindiği Sinafam Bağ’ına götürür. Yanına gelen Gül “Şabaz Han Adil’in ülkesindeki Şah Emir Arzam medresesinde okuyan yeğeni Salım’ın onu kendisine ulaştıracağını” söyler.

Sinafam Bağ’ında buluşan ve Şaalican’ı razı ederek evlenen Bilbil ile Gül, çok mutludurlar. Ancak “çok uzun süredir ailesinin kendisinden, kendisinin de ailesinden haber alamadığını” düşünen Bilbil, fikrini Gül’e açar. Şaalican’ın izin vermesi üzerine hazırlanan mücevherlerle süslü tahtları üzerinde geri dönme koyulurlar. Şabaz Han Adil’in ülkesinden Zelili ile Aysülûv’ü; Şehr-i Talusı’dan Sala ile Güncabi’yi; İstanbul’dan da Molla Galandar ile Aycemal’i alarak Turan Ülkesi’ne dönerler.

Babası Nasır, yıllar sonra kavuştuğu oğlunu sağ salım karşısında görünce çok sevinir ve oğlu ile gelini için kırk gün kırk gece düğün yapar.

Dikkat edilecek olursa Bilbil’in sevgilisini bulduğu ondan sonra olaylar, o ana kadar izlediği yolun aynı şekilde ancak tersine olarak gerçekleşmekte; hikâye bu şekilde sona ermektedir. Yani söz konusu anlatının yapısı, zincirleme bir karakter göstermektedir.

İncelediğimiz hikâye-hemen bütün folklor ürünleri gibi-çeşitli kültür dönemlerimizi hatırlatan izlerle doludur. Bunların bir kısmı İslâmiyetle ilgili olup, ekseriyetini dua formülleri teşkil etmektedir. Nitekim Bilbil, Gül’ün babası Şaalican’ın “sevgiliyle evlenmelerine izin vermesi” üzerine ona “Alla indî size uzak yaş bersin!” (2, s; 237) ve “Ey padişahım, bizni sıldanız, sizni Huday sıldasın” (2, s; 244) diye teşekkür eder. Yine Bilbil, Şabaz Han Adil’in memleketinden kendi memleketine dönerken ona “Alla yerin bolsun, Tanrı yalkasın” (2, s; 244) diye minnetini belirtir. Bu özelliklerin bir kısmı selâm alıp-vermede kullanılan sözlerdir; Meselâ İstanbul şehrine

gelen Bilbil, "bu vilâyetin kimin olduğunı anlamak için" yolladığı askerlerinin tutup getirdikleri yiğitlere ayağa kalkıp selâm verince onlar da "aleyk" diye cevap verirler (2, s; 173). Zelili de "geliş sebeplerini öğrenmek maksadıyla" kendilerini çağıran, Han Güncabi'ye "Esselâm aleyküm" diyerek selâm verir (2, s; 132). Ayrıca Bilbil'in "evlenmelerine izin vermesini rica etmek üzere" gitmesinden sonra Gül'ün söylediği gazel, baştan sonra bir münacaattır.

**Men acız-ı bi-çerege rahim kıl,
ey Rebbenal**

**Saklagı sen Bilbil'i Şa zülümden,
ey Rebbena!**
(2, s; 235).

Hikâyede Allah'ın yazgısına, yani "kadere iman" unsuruna da rastladık. Nitekim Gül'ün yeğeni Salım'ın "Şaalican'ın teyzesini (yani Gül'ü) kendisine vermeye razı olduğunu" müjdelerken söylediği:

Bilbil Gül'ün, Gül Bilbil'in yoldaşı

Bilbil'ni Hak Gül'ge bağban eyledi
(2, s; 238) mısralarda açıkça görülmektedir.

Halk hikâyelerimizin pekçoğunda -ekseriyetle-çocuksuz ailenin verdiği sihirli elma ile evlâda kavuşmasını sağlayan (3, s;3-4) "derviş" motifi, "Nasır Şah'ın gördüğü rüyayı tabir eden ve o andan sonra başlarına gelecekleri bir bir sayan yaşlı, dindar kişi" (2, s; 162) şeklinde burada da görmekteyiz. (Söz konusu hikâyede Hızırdan da söz edilmektedir de, farklı bir şekilde yorumlanmasından dolayı onu, başka bir bölümde ele alacağız).

Bilindiği gibi cuma günü müslümanlarca kutsaldır. O gün, özellikle salâ vaktinde iş yapılmaz, büyüklerin duası alınır. Hatta perşembenin kendisine bağladığı gecenin bile mübarek sayıldığı, cuma gününde yapılan duaların kabul edildiğine inanılır. Aynı özelliği Gül Bilbil'de de görüyoruz; İstanbul padişahı duvarına âşık olduğu Gül'ün resmini çizdiğini imaretin ziyaretine, cuma günleri gitmektedir (2, s; 178).

"Gül Bilbil" de destansı motiflere de rastlıyoruz. Bilindiği gibi Türkler, yerleşik düzene geçmeden önce yaşadıkları göçebe hayatlarında "at"ın büyük bir rolü vardı. Onun sayesinde akıncılık yapan; kendileri için sadece bir binit değil, yiyecek ve içecek kaynağı da olan atı beslemek için Türkler, yaylak ve kışlak olmak üzere iki türlü hayat yaşamaktaydılar. Kısacası Türkler'i göçer evli olmaya zorlayan, "at"tı (4). Nitekim Manas'ın Ak Kula' (4, s; 77) sı, Beyrek'in Boz Aygır' (5)ı hem sahiplerine-gerektiğinde-akıl veren, ona zor anlarında yardım eden sadık arkadaşları, hem de binidir. İncelediğimiz hikâyede de Bilbil'in Şasüen veya Şasüvar atına kimse yetişemez, ona kimse binemez (2, s; 173). Yine Dağıstan'da, kara renkli hemcinsinden kurtardıkları ak ejdarhanın Bilbil'e verdiği "yıldırım", Zelili'ye verdiği "İl" adındaki atlar da sahipleri olan yiğitler gibi kahraman, akıllı, olağanüstü varlıklardır (2, s; 200-201).

Yine Türkler'in eski hayatlarında evlenme, ad koyma, ilk avlanma, tahta çıkma, doğum, zafer kazanma v.b. sebeplere bağlı olarak tertiplenen toylar (6) Gül ile Bilbil Hikâyesi'nde de görülmektedir: Nasır Şah, oğlu Bilbil doğduğu zaman kırk gün kırk gece toy yapar. Dünyanın her tarafından gelenler, bu müddet zarfında ağırlanır. Oğlu olacağını bilen dervişe de kırk at bağışlar (2, s; 162). Şaalican İran Ülkesi'nde (2, s; 239); Nasır Şah da Turan'a döndüğünde (2, s; 252) sevgililerin evlenmelerinin şerefine kırk gün kırk gece toy verirler. Yine Molla Galandar'ın Aycemal'in İstanbul'daki (2, s; 179); Sala ile Güncabi'nin Şehr-i Talusu'daki (2, s; 199-200); Zelili ile Aylütüv'ün Şabaz Han Adil'in ülkesindeki (2, s; 208) düğünleri de toylarla kutlanırlar.

Türk destanlarında sık görülen motiflerden biri de "kırklar motifi"dir. Meselâ Manas'ın, karısı Kankey Hatun'un verdiği yemeğe beraberinde götürdüğü kırk yiğidine, kırk ince belli, genç ve güzel kız hizmet eder (7). Uruz Han; oğlu ile ava çıktığında, kırk elâ gözlü yiğidini de alır (5, s; 97). "Gül Bil-

bil"e bu özellik, sadece düzenlenen toyların müddetine aksetmiş olup, gerek şehzadenin doğumu (2, s; 162), gerekse kahramanların düşünceleri (2, s;239, 252, 179, 199-200, 208) için verilen toyların hepsi de kırk gün, kırk gece sürmüştür.

Hikâyedeki Alevi Bektaşî unsurlara gelince... Bilindiği gibi Alevi-Bektaşî şiirinde "vahdet-i vücüt" felsefesinin yerine Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi ön plâna geçmiştir. Mezhep terimiyle "tevellâ", yani Ali'ye olan bu aşırı sevgi ve bağlılık sonucu onun en büyük inanç unsuru ve yol gösterici olduğu düşünülmektedir (8, s; 366). Bu özelliği Bilbil'in Gül'ün aşkı için yollara düştüğünü" anlatırken;

**Şah-ı merdan ol All bizze etirse
Düldül'ün**

(2, s: 209) şeklindeki dileği ile, Nasır Şah'ın oğlu memleketine geri dönmesi üzerine duygulanıp şükranını ifade ettiği:

Menin pırım Şah-ı merdan, erenler

(2, s; 251) sözlerinde açıkça görmekteyiz. Anlaşılacağı üzere gerek Bilbil, gerekse Nasır Şah. Hz. Ali'ye değil de Allah'a seslenir gibidirler.

Bu konudaki bir başka husus, hikâye kahramanının yardımına koşan Hızır'ın yerine, Hz. Ali'nin geçmesidir. Nitekim son olarak Zelili'nin de evlenmesiyle "muradına kavuşamayanın tek kendi olduğunu" düşünerek uyuyan Bilbil rüyasında sevgilisini ararken mavi elbiseli, kara atlı, yeşil âsâh biri gelir ve elini tutarak atına bindirir. Gözünü yumup açana kadar çok güzel bir bağa geldiklerini, oradaki mücevherli imaretin içinde Gül'ün oturduğunu görür. Kızın güzelliğinden bayılan Bilbil ayıldığı zaman, onu getiren atlı "Burasının Sınafam Bağ-ı, kendisinin de Hz. Ali olduğunu" (2, s; 209-210) söyler.

Şabande'nin tasnif ettiği "Gül Bilbil"deki divan edebiyatı unsurlarına bakacak olursak, oldukça ilginç durumlarla karşı karşıya kaldığımızı görürüz:

Her şeyden önce, Gül Bilbil, divan edebiyatında Fazli'nin "Gül'ü Bülbül"ü,

Rıfai'nin "Bülbülname"si, Lütfi'nin "Gül'ü Nevruz"u, Attar'ın "Gül'ü Hürev"i ile aynı konuyu işlemekte; Gül ile Bülbül (bazen de Bülbül'ün şahsında başka bir kahramanın) ün aşkını anlatmaktadır (9, s; 9 - 15). Divan edebiyatını çok iyi bilen Şabande, bu konuyu halk hikâyesi tekniğiyle tasnif etmiştir. Nitekim divan edebiyatındaki örnekleri mesnevi tarzında olan anlatılar, klâsik hikâyelerimiz gibi nazım-nesir karışık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bir farkla ki, yukarıda sözü edilen eserlerin bir kısmındaki alegori (meselâ Lütfi'nin "Gül'ü Nevruz"u ile Fazli'nin "Gül'ü Bülbül"ünde olduğu gibi) incelediğimiz hikâyede yoktur.

Sevgililerin tasvirinde musannifin başvurduğu, ekseriyetle yazılı hikâyelerde karşımıza çıkan bol sıfatlı, uygun cümlelerin de, klâsik edebiyattan geldiğini tahmin ediyoruz. Nitekim Şabaz Han Adil'in ülkesinden Hazreti Ali tarafından Sınafam Dağı'na ulaşan Bilbil "bağın içinde Lagl-cevahirden bir imaret olduğunu, yüzü dünyayı aydınlatan, başı ışıktı, gözleri şehlá, zülfleri halka, kirpiği peykân, leb-leri handan, yüzleri göye mah-ı tâbân, suna suzan, yüzünün şulesi bağı bir güneş gibi aydınlatan bir kız" görür (2, s; 209-210). Gül'ü tarif eden bu klîşe, Fazli'nin Gül'ü Bülbül'ünde baharın gelmesiyle bağın nasıl olduğunu anlatan:

**İrüşüb i'tidal-i fasl-ı bahâr
Cuşa gelmişdi şarkle enhar**

**Dehre âb-ı safa saçılmış idi
Gül'ü lâle, gülp açılmış idi**

**Cennete dönmüştü bağ ile rağ
Sebz-püş olmuş idi dest ile dağ**

**Gül gibi gülmüş idi rûy-ı cihan
Olmuş idi cihan safada cinan**

(9, s; 230) mısralarını andırmaktadır.

Hikâyede; divan edebiyatının nazım şekillerini de görmekteyiz; Meselâ baba-

sı Şaalican'a "evlenmelerine izin vermesini rica etmek maksadıyla" yola çıkan Bilbil'in ardından Gül, söylediği bir "gazel" ile Allah'a yalvarır.

**Neyleyim men, başına düştü bugün,
sevdayı kın**

**Sen küşat eyle bu sevdanı bu gün,
ey Rebbena!**

(2, s; 235).

Sadece bir yerde gördüğümüz bu şeklin dışında kahramanların birbirlerine ya da kendi kendilerine duygu ve düşüncelerini "muhammes"lerle açıkladıklarını tesbit ediyoruz. Hikâyenin 13 yerinde rastladığımız bu şiirlerden bir tanesi Zelili'nin Güncabi Han'ın "ülkesine neden geldiği" sorusuna;

**Gel, eşit menden bu gün,
bar bir sözüm, hanım sana,**

**Doğrı geldim tabşırıp,
men bu şirin canım sana**

**Hacatımı bitgerip,
öldür bilhil ganım sana**

**"Şasüen" birle "Sülûv",
şah-ı hubanım sana**

**Bir bularını, arzım ol,
dövletli sultanım sana**

(2, s; 192) şeklinde verdiği cevaptır.

Gül Bilbil, mitolojik unsurlar bakımından da zengin bir hikâyedir. Nitekim anlatının asıl kahramanlarından olan Gül, İran ülkesindeki periler padişahının kızıdır (2, s; 162). Zövkumar adlı ak ejderhanın çok güzel bir evi, mücevherleri, bağı bahçesi vardır. 400 yıldır Herkelân Dağı'nda yaşamakta olan bu Zövkumar, oradaki ejderhaların padişahıdır (2, s; 200-203).

Bunlara ilâveten hem "Yaralı Mahmut ve Mahub Hanım" da kahramanın gurbete gitmesine sebep olan (10, s; 110), hem de "Gül Senüber" hikâyesinde denizden çıkan öküzün ağzında bulunan "Çamçırak Taşı"na burada da rastlıyoruz. Ancak İran mitolojisinde yakuttan (veya zümrütten) olduğu kabul edilen ve hikâyelere değişik şekillerde giren "Kaf Dağı" motifi (12, s; 91) Gül Bilbil'de-yaralı Mahmut'ta olduğu gibi-kıymetli bi-

rer mücevher olarak karşımıza çıkmaktadır (2, s; 240).

Diyebiliriz ki Türkmen şairi Şabande'nin mitolojik, dini-tasavvufi, destani unsurları ustalikle kaynaştırdığı bu hikâye, Türk kültürünün gelişimini ve çeşitli kültürlerle olan münasebetini gösteren bir sentezdir. Bu unsurların, bir diğerine göre az ya da çok olması ise, hikâyenin anlatıldığı (ya da tasnif edilenin yaşadığı) bölgenin kültürel durumu ile ilgilidir.

Kıscası musannif, klâsik edebiyattan gelme bir konuyu ve kendi sosyal çevresinin özelliklerini, halk hikâyelerimizin anlattığı gelenegine uygun şekilde ifade etmiş; eski bir konuya farklı unsurları bünyesinde toplayan yeni bir elbise giydirmiştir.

NOTLAR

- (1) Daha fazla bilgi için bkz; Türkmen Ansiklopedisi "Şabende" maddesi. (hazırlanmaktadır)
- (2) MAGRUPI, ŞEYDAYI, ŞABENDE, "Dessanlar", Türkmenistan Nesriyatı, Aşkabat 1982.
- (3) GÖRGEN, Fevzi "Tahir ile Zühre", Do-yuran Matbaası, İstanbul 1976.
- (4) KAPLAN, Mehmet "Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, Tip Tahlilleri", Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 12-13
- (5) ERGİN, Muharrem "Dede Korkut Kitabı", Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1936, s; 77-78
- (6) ÖGEL, Bahaeddin "Türk Kültürünün Gelişme Çağları", Türk Dünyasını Araştırma Vakfı, İstanbul 1988, s; 275-280. 776-783, 601-603.
- (7) İNAN, Abdülkadir "Manas Destanı", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s; 75.
- (8) GÜLPINARLI, Abdülbaki "Halk Edebiyatımızda Zümre Edebiyatları" (makale) THGÖS, Türk Dili Dergisi, Cilt XIX, Sayı: 207, Ankara 1968.
- (9) ÖZTEKİN, Nezahat "Gül'ü Bülbül, Fazli", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1987 (Basılmamış doktora tezi).
- (10) MAKAS, Zeynelabidin "Yaralı Mahmut ve Mahub Hanım Hikâyeleri", Atatürk Üni. Edebiyat Fak. Erzurum 1979.
- (11) İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 6, s; 68-61 "Kaf Dağı" maddesi.